

ՕՍԿԱՐ ՍԱՖՐՈԹ

«ՓԱՌԱՆՁԵՄ» - Հայկական կեանքէ բարոյական,
պատկերազարդ. թրգմ. Տ'Արզոս.
տպ. Արզոս. Գահիրէ, 1933.

Հեղինակը պատմագէտ ֆրանսացի, գիտութեանց կաճառէն, անձամբ շրջած է Հայաստան, ուսումնասիրած է հայ պատմութիւնը, հայ հնախօսութիւնը, հայ աւանդութիւնները և ըստ այնմ պատրաստած է իր այս պատմական վէպը:

Այս հայասէր ազնուական դէմքի նրկարը կը տեսնեմ Անաթոլ Թրանսի այս երկտող գրութեան մէջ.

«Այլասիրութիւնը հոգիիդ զարդն էր, սիրելի Օսկար, և սակայն հայրենասիրութեանդ զոհուեցար»:

1907ին կամաւոր տարագրութեամբ հայրենիքէդ հեռանալով, դարերու առասպելը մեկնելու և պատմութեան և գիտութեան նորանոր կողաններ որոնելու համար կովկասեան լեռներն ի վեր սաւառնեցար, անդունդներն ի վար իջար, աւերակներ պրպտեցիր, անտառներ ու ձորեր շօշափեցիր, մարդոցմէ հեռի ապրեցար տարիներով՝ մարդոց համար, որպէսզի 1914ին հայրենիքդ վերադառնալով մարդոց ձեռքով խողխողուիս:

Մեծ պատերազմի սկիզբին, շատ մը ուրիշ քաջերու պէս դուն ալ հայրենի հողդ կոխոտել ուզողները դէպ ի իրենց հողը ետ մղելու համար պատերազմի դաշտ վազած օրդ, Փառաւնձեմի ձեռագիրը ինձ յանձնած էիր և ըսած էիր ինձի որ եթէ չկարենայիր վերադառնալ, միակ կամքդ պիտի ըլլար այս գիրքը հրատարակուած տեսնել... անէութեան անդունդէն...:

Գացիր և ալ չեկար... և ես ալ, 1920ին երբ ոտքիս մէկը դէպ ի գերեզման երկարած էի, երկնքէն քու զուարթ դէմքդ

անգամ մ' եւս տեսնելու պատրանքով, իրրեւ յուշարձան, հրատարակեցի զայն, պատերազմի ճակատէն զրկած յաւելումներդ տեղը տեղին անցընելէ և կատարած սրբագրութիւններդ ճշգրէտ յետոյ:

Այլասիրութիւնդ հոգիիդ զարդն էր, սիրելի Օսկար: Անձ որ պարտաճանաչութեանդ զոհուեցար...:

Ձեմ գիտեր սակայն թէ Փառաւնձեմը, որ քու այլասիրութեանդ շօշափելի մէկ փաստն է եւ պաշտելի աւանք քու ճշմարտապաշտ հոգիիդ, պիտի կարենայ մահէդ վերջ կեանք տալ քեզի:

Այս հարցումը ալեւոր Մասիսին պէտք է ուղղել, անմահ մարդասէր և աննկուն ճշմարտախոյզ»:

Տարակոյս չկայ, զոնէ մեզի հայերու համար, թէ Փառաւնձեմը՝ հեղինակին համբաւին, այլասիրութեան և գաղափարապաշտ սիրուն հոգիին կեանք կու տայ նաեւ մահէն վերջը:

Վէպին առաջին էջէն մինչեւ վերջինը իսկապէս հետաքրքրական ոգի մը կայ, ուր ընթերցողին ուշադրութիւնը լարուած կը մնայ. այնքան հրապուրիչ ինչպէս է Սենքեւիչի «Յո՛ երթաս»ը. և արդէն նրման նիւթի մը վրայ հիւսուած է վէպը:

Հայաստանի համայնապատկերը իր հրսկայ լեռներուն շուրջն տակ ուրուազրուած է վարպետի գրչով, առանց արուեստի խորունկը թափանցելու. մեզ կը հետաքրքրէ ան՝ պատմական, հնախօսական տեսակետով: Ամէն ճիգ թափուած է հայ նկարագրին ազնուականութիւնը ցոյց տալ Եւրոպացի ընթերցողին: Ոճիւններով, նենգութիւններով եւ դաւաճանութիւններով բեռնաւորուած. բայց չար հոգին չկայ ազնուական և ասպետական հայուն մէջ. չարագործ վիժածները հեղինակը՝ հայէն դուրս, օտարներու պարսիկներու, ասորիներու եւ հնդկներու խուժանին մէջ կը գտնէ ու զանոնք կը դնէ իր վէպին մէջ:

Յուզումով կը կարդաս չորս աւետարանիչներու առաջին թարգմանիչ՝ Աշտիշատցի եկեղեցական ճգնաւոր Փառնէի պատմութիւնը, տպաւորութիւնն զգալով

Հիւկոյի «Թշուառներ»ուն բարի ծերունի մոնսէնէօրին:

Հեղինակը շատ ներդամտութեամբ կը դիտէ Արշակի դարանակալ գործերը, որոնց մասին Փառնէն կը բողոքէ: Մըջինիկ խառնազգի այդ խառնազգան քահանան դաւադրութեանց հեղինակն է, ուսկից կ'օգտուին մեր վարիչները:

Այնպիսի ատեն մը երբ ըստ Փառնէն սուրբ անձին ըսածին. «Սողոմ - Գոմոր և ո՛չ թէ Հայաստան» էր մեր երկիրը, Մըջինիկ կ'օգտուէր այդ կացութեան. դաւադիրները անմեղ կը հռչակուին, անմեղները դաւաճան: Արշակ ինչ դեր կը կատարէ. Փառնէի բերնով Օսկար Սաֆրոթ ասոր կը պատասխանէ. «Եթէ Արշակ այսպէս հաւատք ընծայէ զինք շրջապատող կարգ մը քսու եւ խառնակիչ կնամոլներուն, Հայոց աշխարհը քիչ ատենէն պիտի կորսնցնէ իր բոլոր շինարար նախարարները»:

Արշակ իր ծրագրին ի գործ դնելու համար քսուներն ու խառնակիչները գործիք կ'ընէր և իր դիւային դիւանագիտութիւնը ատով կը յաջողցնէր. անոր ինչ փոյթը եթէ Հայոց աշխարհը այդ կերպով պիտի կորսնցնէր իր փառքը ու իր խաղաղութիւնը:

Վիպասանն Արշակ Բի բերնով կը նրկարագրէ Հայաստանի կառավարութեան ճգնաժամը.

«Ձարհուրելի բան... ներսէն շրջապատուած եմ քսուներով, խառնակիչներով, սաղրողներով եւ փառամոլներով, դուրսէն՝ արիւնարբու թշնամիներով եւ մարդակերներով: Արեւմուտքէն՝ Բիւզանդիոն, հարաւէն՝ Տիգրոն. երկու թշնամի սուրբերու մէջ է Հայոց թագաւորութիւնը: Ներսէն՝ աւատապետ գոռոզ նախարարներ կեղրոնական կառավարութեան ուժն ու հեղինակութիւնը կը ջլատեն...:

Հեղինակը քրիստոնէութեան մասին Հայոց ունեցած սխալ գաղափարներուն վրայ տարօրինակ բաներ կը պատմէ, որոնք անշուշտ Մըջինիկի ուրացող հոգիէն դուրս ելած են: Իբրեւ թէ հայը քրիստոնէական

գաղափարը լաւ չէ ըմբռնած, հեթանոսական աւանդութիւնները դեռ հաւատացեալները լիովին չեն թօթափած: Հայը թէ քրիստոնեայ է, և թէ՛ աւանդապահ. Մանուէլ Մամիկոնեան իբրեւ թէ լսած ըլլայ թէ «քրիստոնեաները ձուկը կը պաշտեն... իշու գլուխ կը պաշտեն... թէ բոլոր քրիստոնեաները հեթանոսները բռնելով կը մորթէին... և հեթանոս զոհերուն արիւնը կը խմէին» և ուրիշ հրէշային այլանդակ զրպարտութիւններ, պղծութիւններ կը շարէ արատաւորելով հայ քրիստոնէութեան անարատութիւնը:

Բայց վիպասանը հայ նկարագիրը շատ վեհանձն գտած է, ներդամիտ՝ նաեւ իր արիւնը խմող թշնամոյն. մտածեցէք պահ մը իր այս խօսքին վրայ.

«Հայաստանի գաղանն ալ արդեօք մարդկային սիրտ կը կրէ...»:

Հայը ճգնաժամի մէջ իր կեանքը չի մտածեր, այլ կ'երագէ հայրենիքի փրկութիւնը: Արշակ և Փառնէն միմեկի համար կը գրէ հայասէր վիպասանը.

«Այս երկու հայերը, մին թագաւոր՝ միւսը իշխանուհի... մոռնալով իրենց վիշտն ու կսկիծը, մոռնալով որ մացառներու և թաւուտներու ետին մահը դարանակալ զիրենք կը փնտռէ, իրենց հայրենիքը փրկելու եւ զայն ծաղկեցնելու, վերականգնելու վրայ կը մտածէին:

Հայ միտքն էր որ կը խոյանար դէպ ի գաղափար:

Դեպ ի վեր...»:

Մըջինիկ իր չարագործութիւնը կը պսակէ իր նենգութիւններովը, նպատակին կը հասնի, որոնցմով կը ջանայ կործանել հայ արքունիքը, պառակտել հայ նախարարները, պղծել հայ եկեղեցւոյն սրբութիւնը:

Եւ սակայն հոտ եւս հայը չի յուսահատիր. Գնունեաց տան փորձառու նախարարը վրէժխնդրութեան տեղ խոհեմութիւն կը պահանջէ. յարատեւութիւն, անվհատութիւն և քաջութիւն:

Այս խրատականը հայասէր վիպասանը նախարարի մը բերանը դնելով ընդհանուր

մեզի հայերուս կ'ուզէ իր ակնարկները: Մենք որ ըստ վիպասանին կը դիմենք դէպ ի վեր, պէտք է այդ ուղին բռնենք:

Օ. Սաֆրոթ թէեւ օտար, սակայն ջերմապէս կը սիրէ հայուն պատիւը, և կը դրուատէ անոր նկարագիրը: Իր վիպասանութեան Բ. հատորին մէջ ցոյց կու տայ հայուն ասպետական ներողամտութեան ոգին, ըսելով. «Հոգով մէջ կը խաչեն, Հայաստանի մէջ կը գթան»:

Ան ցոյց կու տայ որ հակառակ աղէտներուն որ միշտ իր վրայ հասան՝ հայը եղաւ աշխարհաշէն. ընթերցողը պատմական փառքերու առջեւ մագնիսացած կը կարծէ թէ կ'ապրի այդ փառքի շրջանները, և կը լսէ Հայ աշխարհի աւագներու, ազատներու արքունական մեծ ժողովին մէջ Արշակ Բ-ի գահաճառը. ան կը խոստանայ եւ կը յորդորէ համախմբել հայկական ուժերը, մարզել հայ աղեղը, մոռնալ ներքին քէներն ու ատելութիւնները, հեռի կենալ փառամոլական անմիտ երագներէ, ըլլալ խոհեմ և շրջահայեաց, շէնցնել աւերուած հայրենիքը, երջանկացնել հայութիւնը, խնդացնել կարօտեալները ու խնամել հիւանդները, հեռի կենալ անարդարութենէ և անիրաւութենէ, և գլխաւորաբար յարգել մեծերը...:

Հեղինակը փառասիրտ պատմութեան համեմատ՝ կը նկարագրէ Ներսէս Պարթեւը... անոր հրաժարականը կաթողիկոսական բարձր աստիճանէն՝ մեծ խոնարհութեամբ ինքզինք անարժան և մեղաւոր համարելով: Մինչ փառասիրտ ժողովրդեան բերանը կը դնէ ժողովրդեան պատասխանն առ Ներսէս թէ նա այդպիսի մեղքեր չէ գործած... և եթէ գործած ալ ըլլար՝ իրենց վրայ կ'առնեն զանոնք. իսկ հեղինակը հոս Գնունի աւագ նախարարին բերանը կը դնէ խօսքը... հիւսելով գովքը Լուսաւորչի և իր տան. «Գրիգոր լոյս տուաւ մեր հոգւոյն, թող իր թոռը լոյս տայ մեր սրտին և մտքին»:

Հայ կնոջ նկարագրի մասին ֆրանսացի

վիպասանը շատ բաներ կ'ըսէ, սակայն մենք գիտենք թէ նէ այդ հին շրջաններուն հիւստորուկ եղած է, առանց ունէ հեղինակութեան. որով հայ կինը այնպէս եղած չէ ինչպէս որ կը մտածէ հեղինակը: Ընդհանուր վէպը որ երկու հատորներու մէջ սեղմուած է. կարծես վերջացած չէ. փառամեծը տակաւին չէ յայտնած ինքզինքը. ընթերցողը անոր մասին որոշ գաղափար մը չի կրնար կազմել. վեհանձնութիւն մը կայ անոր մէջ. հայրենասէր գերագոյն տիպար մը կը համարուի. որքան անկեղծութիւն կայ անոր նկարագրին մէջ, ահա՛ այս կէտը տարակոյսի մէջ ձգուած է:

Սաֆրոթ կը ներկայացնէ բնորոշ նկարագիրներ իր տիպարներուն մէջ:

Հայրենասիրութիւնը կը բոցավառէ նախարարական սերունդին մէջ, յոյս և ուժ կը ներարկէ անոնց զաւակներուն սրտէն ներս: Ընդհանուր հայութիւնը կը ներկայացնէ քաջութեան եւ բարութեան ուխտը աւարտ տիպար ազգ մը:

Հեղինակը իր երկին իրական ու պատմական էջերը կը զարդարէ երեւակայական պատկերներով, որոնք «Հազար ու մէկ» գիշերներու դրոշմն ունին կարծես. ուր նա գեղարուեստի պահանջներէն քիչ մը կը շեղի, ժողովուրդին համար կը գրէ, որով ժողովուրդին հասկացողութեան համեմեմատ գրիչ կը շարժէ: Բնականաբար այս երկու հատորին մէջ լոյս եւ ստուեր ներդաշնակուած են այն պահանջներով՝ ինչ որ յարգած են վարպետ նկարիչները. օտարազգի վիպասանին հայասիրութիւնը յարգանքի կշռով ծանր կը կշռենք մենք հայերս:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Նատիր. — Փոքրիկ մատեան մը ուր երեւակայութիւնը կցորդուած է իրականութեան. ասուլիսներ, բարոյական կանթեղին իւղը կը զօրացնեն: Պատմութեան քննարկ, խօսքը գործին կը լծակցեն: Մանօթ առակներ՝ հովտաց ծաղիկներ, ամէն մէկը

իմաստութիւն կը կերպաւորեն: Ամէն մէկ վէպ, խրատ ու առակ, կը համարիմ կըրթարան փոքրերու նաեւ մեծերու: Անհանձար իմաստութեամբ նուաճող ժլատութեան, փարատիչ ապերախտութեան, ազդարար պարտաճանաչութեան:

Զարդարեալ վահան. — Հայապատում թանգարանն է «Յիշատակարան»-ով, 1912 իզմիրեանցէն վարձատրուած. հայկեան մտքի պտղակորոյս տունկը՝ յուշերու լուսով ցօղով ոռոգուած, պատմութեան եւ դպրութեան աւանդները անկորուստ մեզի կը դարձնէ: Կը խուզէ, կը խնդրէ, կ'ուզորի, կը սպառի և այդ հայ մտքի յուշարձանը հնագոյն և նորոգ գիւտերով աւելի բարեշուք կը քանդակէ:

Մ. Մամուրեան. — Ծանօթ վիպասանը իր «Սեւ լեռին մարդը» վէպով ուր կ'աւետէ «Վարուժանի ծնունդն», որ անտարակոյս օրին մէկն Հայաստանի Արծիւը պիտի դառնայ... անշուշտ երազուած չէ մեր քնարերգու Վարուժանը, որ զուգադիպութեամբ հայ պառնասներու երկնքին անմրցելի Արծիւը դարձաւ: Մ. Մամուրեան իր այդ վէպով՝ Ուշտունեաց և Կորդուաց պատմական մարած ճրագարանը իւղնծիւղ զըջով կը վառէ:

Քեշեան Տիգրան. — Աղեքսանդր Տիւմա — Որդին լոյսի քօղին տակ կը խօսեցնէ «Քամի»-ը, հանրութեան ծանօթ «Քամեւեազարդ կինը». ոչ հեղինակը, ոչ թարգմանիչը կրցան խելահաս ըլլալ գաղտնաճիգ նետերուն որոնք կը փոխանակուին այրէն և կինէն: Թատերագիրը կը հաւատայ որ կինը կը խաբէ, և մարդը գիտնալով կը խաբուի. առեղծուած անվերժանելի... Թատերագրին լեզուին հաւասար գեղեցիկ է թարգմանչին հայերէնը:

Տիկ. Իսկոնի Միկասեան. — Մէրն ալ որքան անողորմելի տանջանք մըն է, ու

րուն ինքնագրաւ գերեալ կը մնան կին և այր զրոյներ ինչպէս «Races Fieres»-ի հեղինակ՝ Տիկին Իսկոնի Միկասեան, որուն Սէրը եթէ «Իմաստութեամբ ի քնին առեալ խուզեացէ ոք» պիտի տեսնէ որ նէ վտանգաւոր զէնքով զինուած է: Ան, սիրով կը փոթորկի, մրդկեալ կենաց մէջ կը նետուի. կեանքի հաւասարութեան անհասկան, անըմբռնելի խորհուրդներուն մէջ կ'եռան զեռան իր գաղափարները. հոգեկան պայքարի մէջ կեանք և սփոփանք կը գտնէ:

Եսդուպեան Յ. Ատոյր. — Հեղինակ «Թրքերէնէ — Հայերէն բառարան»-ի. չէ այն սկզբնական ստեղծիչը այդ բառարանի. նման և աւելի ճոխն երկներ են երկասիրողներն Յ. Պօզաճեան 1858 ին. Հ. Ա. Քիւրէլեան 1883 ին. Գասպեան 1889 ին. Մ. Պօյաճեան 1891 ին: Նիւ — Երբ 1919 ին տպուած Եսդուպեան բառարանը կը պարունակէ Հայուն դրացի ազգերուն՝ Թուրքին, Քիւրտին, Արաբին, Պարսիկին, Թաթարին «լեզուներէ մեծաքանակ բառեր»: Քարածգութիւն կամ չաքանութիւն թող չհամարուի, եթէ ըսեմ որ նման փոքրիկ, մեծատառ բառարանի մէջ կարելի չէ հեղինակին ըսածին պէս «մեծաքանակ» բառեր մթերել: Չէ այս զրավաստակ ջան, այլ Թրքախօս հայուն համար է բանալի հայ բարբառին:

Գաբաւումեան Սիմոն. — Երբք հնգեակ տարիներ կը շարունակէ շարժել անցեալին և ապագային զրական կեանքը. շիւղեալ, անշունչ մտքերուն լոյս կու տայ, մտամատոյց կ'արձանացնէ յուշերը հայ անցեալին, և իր «Գրպանի Տարեցոյց»-ը կ'ընէ տաղաւար և կայարան հայ գրչի, հայ մտքի և հայ արուեստի. բազմօրինակ հին նորութիւններով արժանապէս ալ աւելի պարծի:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ